Studia Teologiczno-Historyczne
Śląska Opolskiego 45 (2025), nr 2
DOI: 10.25167/sth.5868

Zbigniew Witczak
Wydział Nauk Społecznych Uniwersytetu Opolskiego
http://orcid.org/0000-0002-8290-3259
zbigniew.witczak@uni.opole.pl; witczakz@o2.pl

# Źródła finansowania działalności charytatywnej prepozytury szpitalnej opactwa kanoników regularnych z Żagania do początku XVI w.

**Streszczenie**

Ważnym aspektem działalności klasztorów kanoników regularnych na średniowiecznym Śląsku była działalność charytatywna, wsparcie ubogich i potrzebujących. Realizacja tej misji prowadzona była m.in. przez prepozytury szpitalne. Żagański konwent kanoników reguły św. Augustyna, sprowadzony do miasta w 1284 r., od początku XIV w. prowadził w Żaganiu hospicjum, zarządzając nim zarówno w sprawach materialnych, jak i duchowych. Środki na finansowanie swojego istnienia pozyskiwał na różne sposoby, m.in. poprzez darowizny, otrzymywane wsparcie od opata czy samodzielne zakupy. Analiza źródeł dowodzi, że były to działania przemyślane, mające znamiona planowania i celowej dywersyfikacji źródeł i rodzajów otrzymywanych czynszów.

**Słowa kluczowe**: kanonicy regularni, Żagań, prepozytura szpitalna, finansowanie.

**Abstract**

**Sources of Financing for the Charitable Activities of the Hospital Prepositure of the Canons Regular Abbey in Żagań Until the Beginning of the 16th Century**

An important aspect of the activity of monasteries of the Canons Regular in medieval Silesia was their charitable work, providing support to the poor and needy. This mission of Christian charity was carried out, among other means, through hospital preceptories. The Żagań (Żagan) convent of Canons Regular of St. Augustine, established in the city in 1284, had been running a *hospitium* (hospice) in Żagań since the early 14th century, managing it in both material and spiritual matters. The funds for its operations were obtained in various ways, including donations, support received from the abbot, and independent purchases. Source analysis proves that these were well-considered actions, demonstrating planning and deliberate diversification of the sources and types of rents received.

**Keywords**: Canons Regular, Żagań, hospital Prepositure, financing.

Opactwo kanoników regularnych reguły św. Augustyna w Żaganiu zostało założone w 1284 r.[1] w wyniku przeniesienia tam siedziby konwentu z Nowogrodu Bobrzańskiego[2]. W chwili sprowadzenia zakonników do miasta przejęli oni parafię miejską wraz ze wszystkimi jej dochodami oraz prawo użytkowania trzech kaplic będących w obrębie parafii, czyli kaplice: Świętego Ducha przy Bramie Szpitalnej, Świętego Krzyża zwanej *capella leprosorum* i św. Wincentego we wsi Stary Żagań[3]. Wspólnota kanoników, pomimo różnych trudności, przetrwała w mieście aż do sekularyzacji klasztoru w 1810 r., a zachowane do dzisiaj zabudowania poklasztorne są wizytówką miasta i jednym z najcenniejszych zabytków regionu[4].

W średniowieczu opactwu żagańskiemu podlegały prepozytury w Nowogrodzie Bobrzańskim (dawną siedzibę opactwa przekształcono ponownie w prepozyturę podległą opactwu żagańskiemu), Bytomiu Odrzańskim[5], Warzynie (*Warin*, sprzedaną w 1399 r. najprawdopodobniej ze względu na sporą odległość od Żagania)[6], Zielonej Górze (od 1423 r.)[7] oraz prepozytura szpitalna pod wezwaniem Świętego Ducha w Żaganiu. Ta ostatnia dependencja będzie zasadniczym przedmiotem naszego zainteresowania.

Celem artykułu jest próba ustalenia źródeł finansowania działalności charytatywnej hospicjum Świętego Ducha w Żaganiu. W pracy wykorzystano dokumenty znajdujące się w Archiwum Państwowym we Wrocławiu[8] i Archiwum Państwo-

---

[1] Archiwum Państwowe we Wrocławiu. Rep. 116. Klasztor Augustianów w Żaganiu, nr 18.

[2] Zob. m.in.: Georg Steller. 1968–1969. „Die Anfänge des (Saganer) Augustinerstiftes in Naumburg am Bober (1217–1284)". Archiv für schlesische Kirchengeschichte 26: 19–63; Heinrich Grüger. 1995–1996. „Schlesisches Klosterbuch Naumburg am Bober. Praepositura conventualis, dann Abtei, später Praepositura ruralis der Regulierten Augustiner-Chorherren". Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau 36–37: 25–36; Mieczysław Kogut. 2008. „Początki klasztoru kanoników regularnych w Nowogrodzie Bobrzańskim". Wrocławski Przegląd Teologiczny 16 (1): 203–210.

[3] 1835. *Catalogus abbatum Saganensium* (Scriptores Rerum Silesiacarum 1). Wyd. Gustaw Adolf Stenzel. Breslau: Josef Max & Komp. 180–181 (dalej: CAS).

[4] Od 2011 r. obiekty poklasztorne zostały zakwalifikowane jako Pomnik Historii przez Prezydenta RP (Dz.U. 2011, nr 54, poz. 280).

[5] Anna Pobóg-Lenartowicz. 1999. *Kanonicy regularni na Śląsku. Życie konwentów w śląskich klasztorach kanoników regularnych w średniowieczu* (Studia i Monografie 269). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 49–50.

[6] CAS, 250; Sigmund Wilhelm Wohlbrück. 1832. *Geschichte des ehemaligen Bisthums Lebus und des Landes dieses Nahmens*. T. 3. Berlin: Selbstverl. des Verf., 359–360; Friedrich Schilling. 1938. *Ursprung und Frühzeit des Deutschtums in Schlesien und im Lande Lebus*. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 256.

[7] Ostatnio na temat prepozytury pisała Joanna Karczewska. 2024. „Początki zielonogórskiej prepozytury kanoników regularnych z Żagania". Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne 122: 145–157.

[8] Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dalej: AP Wrocław). Rep. 116. Klasztor Augustianów w Żaganiu (dalej: Rep. 116).

wym w Zielonej Górze[9]. Dla interesującego nas tematu szczególnie przydatne są informacje znajdujące się w spisie czynszów klasztornych z pierwszej połowy XV w., który znajduje się w Archiwum Archidiecezjalnym we Wrocławiu[10]. Naszą wiedzę na temat funkcjonowania prepozytury szpitalnej uzupełnia kronika klasztorna, czyli *Catalogus abbatum Saganensium*[11]. Opisy wydarzeń relacjonowane są w niej z perspektywy klasztornej, co z jednej strony daje nam możliwość sprawdzenia, jak oceniane były one przez konwent, jednak z drugiej strony rodzi ryzyko, że mogą być one obarczone stronniczością i wymagają krytycznego podejścia podczas ich analizy i interpretacji.

## 1. Rozwój prepozytury szpitalnej Świętego Ducha w Żaganiu do początku XVI w.

Konwenty kanoników regularnych w średniowieczu w ramach swojej działalności zajmowały się nie tylko duszpasterstwem[12], szkolnictwem[13] czy dbaniem o formację religijną wewnątrz konwentów[14]. Ważnym elementem funkcjonowa-

[9] Archiwum Państwowe w Zielonej Górze. Sygn. 89/1520/0. Akta miasta Żagań (dalej: Akta miasta Żagań).

[10] Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu. Sygn. V 74a. 1417–1440 Incipit registrum monaa sterii Saganensis compilatum per dominum Ludolfum abbatem ibidem Descriptum per D. Benedictum Abbatem anno 1780 (dalej: Registrum).

[11] Na temat kroniki klasztoru żagańskiego zob. m.in.: Anna Pobóg-Lenartowicz. 2013. Uczeni i sławni mężowie w „Katalogu opatów żagańskich". W *Rycerze, wędrowcy, kacerze. Studia z historii średniowiecznej i wczesnonowożytnej Europy Środkowej*. Red. Beata Wojciechowska, Waldemar Kowalski, 241–251. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego; Antoni Barciak. 2013. Luksemburgowie na tronie czeskim w opinii inicjatora „Katalogu opatów żagańskich" Ludolfa. W *Rycerze, wędrowcy, kacerze*, 65–71; Katarzyna Chmielewska. 2015. *Klasztor i jego problemy w średniowiecznych śląskich i kłodzkich kronikach kanoników regularnych*. Częstochowa: Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie; Aleksandra Filipek-Misiak. 2016. *W ogrodzie cnót, wad i grzechów. Problematyka cnót w wybranych średniowiecznych kronikach klasztornych na Śląsku i w Czechach*. Kraków: Księgarnia Akademicka. Tam dalsza bogata literatura.

[12] Kanonicy żagańscy prowadzili w mieście parafię, a spora część zbiorów klasztornej librarii (26%) obejmowała tematykę kaznodziejską, co świadczyć może o potrzebie przygotowania zakonników do pracy duszpasterskiej. Zob. Alfred Świerk. 1965. *Średniowieczna biblioteka klasztoru kanoników regularnych w Żaganiu*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 95–99; Jan Drabina. 1968. „Ośrodki kaznodziejskie Wrocławia jako centra walki z Jerzym z Podiebradu". Acta Universitatis Wratislaviensis 14: 129–145; Stanisław Ryłko. 1993. *Reguła św. Augustyna z klasztoru kanoników regularnych w czeskim Rudniku*. Kraków (brak wyd.), 27.

[13] Henryk Damian Wojtyska. 1975. Nauka i nauczanie u kanoników regularnych (na przykładzie Kongregacji Bożego Ciała). W *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*. T. 2. Cz. 2. Red. Marian Rechowicz, 455–458. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

[14] Zob. m.in.: Anna Pobóg-Lenartowicz. 2002. Z badań nad studiami uniwersyteckimi śląskich kanoników regularnych w średniowieczu. W *Kultura edukacyjna na Górnym Śląsku*. Red. Antoni

nia tych wspólnot w przestrzeni społecznej była działalność charytatywna[15]. Troska o potrzebujących, wynikająca m.in. z chrześcijańskiego obowiązku miłosierdzia i dobroczynności względem ciała[16], była od wieków realizowana przez Kościół katolicki, który miał ogromny wpływ na rozwój opieki społecznej i szpitalnictwa[17]. W średniowieczu powszechne było zakładanie przy klasztorach szpitali, czyli instytucji-fundacji zajmujących się opieką nad chorymi, starszymi i potrzebującymi pomocy[18]. Niektóre zakony specjalizowały się wręcz w takiej działalności[19].

---

Barciak, 248–262. Katowice: Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris – Instytut Górnośląski; Anna Pobóg-Lenartowicz. 2005. Formacja intelektualna śląskich kanoników regularnych w średniowieczu. W *Źródła kultury umysłowej w Europie Środkowej ze szczególnym uwzględnieniem Śląska*. Red. Antoni Barciak, 180–195. Katowice: Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris – Instytut Górnośląski.

[15] Więcej na ten temat: Anna Pobóg-Lenartowicz. 2004. Działalność charytatywna kanoników regularnych na Śląsku w średniowieczu. W *Curatores pauperum. Źródła i tradycje kultury charytatywnej Europy Środkowej*. Red. Antoni Barciak, 105–113. Katowice: Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris – Instytut Górnośląski.

[16] Tadeusz Grzesiak. 2002. Uczynki wobec Chrystusa i bliźnich podstawą oceny człowieka na sądzie ostatecznym. W *Bądźcie miłosierni, jak Ojciec wasz jest miłosierny (Łk 6,36)*. Red. Tomasz Maria Dąbek, 83–102. Kraków: WN Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II; Krzysztof Gryz. 2016. „Uczynki miłosierdzia względem ciała i duszy. Historia i praktyka". Analecta Cracoviensia 48: 57–83.

[17] Więcej na ten temat zob. m.in.: Bolesław Kumor. 1999. Opieka społeczna Kościoła w świetle ustawodawstwa synodalnego w Polsce (do 1795 r.). W *Charitas. Miłosierdzie i opieka społeczna w ideologii, normach postępowania i praktyce społeczności wyznaniowych w Rzeczypospolitej XVI–XVIII w*. Red. Urszula Augustyniak, Andrzej Karpiński, 11–18. Warszawa: SEMPER; Józef Mandziuk. 2001. „Opieka społeczna Kościoła katolickiego na Śląsku do czasów pruskich (1742 r.)". Resovia Sacra 8: 129–166; Kazimierz Dola. 2014. *Res sacra miser – studia z dziejów dobroczynności i opieki społecznej*. Opole: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego; Katarzyna Milik. 2019. „Wpływ Kościoła katolickiego na rozwój szpitalnictwa polskiego w XVI–XIX w.". Zeszyty Historyczne. Prace Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie 18: 69–83. Wszędzie tam dalsza literatura.

[18] Józef Majka. 1985. Rozwój działalności charytatywnej w Kościele. W *Miłość miłosierna*. Red. Jan Krucina, 195–221. Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej; Zofia Podgórska-Klawe. 1988. Początki i rozwój szpitalnictwa. W *Historia medycyny*. Red. Tadeusz Brzeziński, 80–94. Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich; Marian Surdacki. 2015. „Prepozytury szpitalne – podstawowy typ polskiego szpitala średniowiecznego". Nasza Przeszłość 125: 5–53. Kazimierz Dola. 1972. *Szpitale w średniowiecznej Polsce pod zarządem kościelnym*. Rzym: Papieski Instytut Studiów Kościelnych, 173–212; Marek Słoń. 2004. Hospitale et civitas. Miejsce szpitala w życiu komuny miejskiej w Europie Środkowej do reformacji. W *Curatores pauperum*, 43–53; Marian Surdacki, 2015. „Szpitalnictwo zakonne w średniowiecznej Polsce". Roczniki Humanistyczne 63 (2): 49–98. Wszędzie tam obszerna literatura.

[19] Zob. Klara Antosiewicz. 1978. „Opieka nad chorymi i biednymi w krakowskim Szpitalu Świętego Ducha (1220–1741)". Roczniki Humanistyczne 26 (2): 35–79; Maria Starnawska. 2000. Działalność szpitalna zakonów krzyżowych w miastach średniowiecznych na ziemiach polskich. W *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym: materiały z międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej w Turawie w dniach 6–8 maja 1999 r. przez Instytut Historii Uniwersytetu Opolskiego*. Red. Marek Derwich, Anna Pobóg-Lenartowicz, 257–268. Wrocław – Opole: Pracownia Badań nad Dziejami Zakonów i Kongregacji Kościelnych „Larhcor"; Norbert Mika. 2000. Bożogrobcy raciborscy w średniowieczu. W *Klasztor w mieście*, 419–426; Marian Surdacki. 2015. „Działalność charytatywna zakonów żeńskich w Polsce do końca XVIII w.". Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne 103: 237–271.

Potrzeba wspierania słabszych była podkreślana m.in. przez prawodawcę kanoników regularnych, czyli św. Augustyna[20]. Statuty śląskich opactw tego zakonu spory nacisk kładły na kwestie związane z troską nad chorymi i zniedołężniałymi[21], a w obu opactwach tego zakonu funkcjonowały prepozytury szpitalne[22]. Ważną rolę w opactwie pełnił infirmeriusz zarządzający klasztorną infirmerią[23], czyli wewnętrzną izbą chorych, w której leczono współbraci, ale niekiedy udostępniano ją także osobom spoza konwentu[24]. Przygotowanie do opieki nad chorymi posiadali także niektórzy opaci, gdyż część z nich posiadała medyczne wykształcenie, jak opat Jan II Pigwis (1376–1390)[25]. Opat żagański Marcin Rinkenberg (1468–1489) praktykował leczenie chorych osobiście[26]. Zadbał także o to, żeby w bibliotece klasztornej znalazły się księgi z zakresu medycyny[27], a nawet założył w mieście aptekę[28].

Prepozytury szpitalne wspierały biednych nie tylko modlitwą, ale także poprzez pomoc przekazywaną potrzebującym, np. jałmużnę pieniężną, jedzenie czy ubrania. Na taką działalność potrzebowały niezbędnych środków finansowych. Jednym ze sposobów na ich zapewnienie była dobroczynność okolicznej ludności, która przejawiała się w zapisach i darowiznach na rzecz hospicjum. Nie oznacza to, że prepozytury szpitalne nie prowadziły własnej polityki gospodarczej. Prepozyci klasztorni posiadali spory zakres plenipotencji w tym obszarze. O autonomii majątkowej szpitala Świętego Ducha z Żagania świadczy m.in. fakt, że wszelkie dochody z podległych żagańskiemu opactwu prepozytur miały być przekazywane opatowi, za wyjątkiem dochodów należnych tamtejszemu hospicjum, które mia-

---

[20] Tadeusz Kołosowski. 2017. „Troska o chorych w klasztorach starożytnych w świetle wybranych reguł monastycznych". Saeculum Christianum 24: 7–8.

[21] Pobóg-Lenartowicz, 1999. *Kanonicy regularni na Śląsku*, 90.

[22] Także w kłodzkiej wspólnocie kanoników regularnych funkcjonował szpital. Zob. Kazimierz Łatak. 1999. *Kanonicy regularni laterańscy na Kazimierzu w Krakowie do końca XVI w.* Ełk: Kuria Biskupia Diecezji Ełckiej, 297.

[23] Marek Derwich. 1992. *Benedyktyński klasztor Świętego Krzyża na Łysej Górze w średniowieczu*. Warszawa – Wrocław: Wydawnictwo Naukowe PWN, 535–536; Surdacki. 2015. „Szpitalnictwo zakonne w średniowiecznej Polsce", 58.

[24] Na temat roli infirmerii i infirmeriuszy w kłodzkim i śląskich konwentach kanoników regularnych zob. m.in.: Anna Pobóg-Lenartowicz. 1995. Attending the sick in Augustinian monasteries in Silesia in the Middle Ages. W *La vie quotidienne des moines et chanoines réguliers au Moyen Âge et temps modernes*. Red. Marek Derwich, 213–214. Wrocław: L.A.R.H.C.O.R.

[25] CAS, 199.

[26] CAS, 368. Na temat opata Marcina zob. Joanna Karczewska. 2024. „Opat w trudnych czasach? Marcin Rinkenberg i jego opackie rządy w klasztorze kanoników regularnych w Żaganiu (1468–1489)". Saeculum Christianum 30 (2): 68–78.

[27] CAS, 358.

[28] CAS, 358.

ły być pozostawione do dyspozycji prepozyta w celu realizacji zadań związanych z działalnością charytatywną[29].

Jałmużna na rzecz biednych była jedną z form wsparcia duszy zmarłego[30], co wpisywało się w średniowieczną „ekonomię zbawienia", realizowaną m.in. za pomocą pobożnych legatów[31]. Wypełniano dzięki nim chrześcijański obowiązek pomocy bliźniemu[32]. Dla wiernych, zwłaszcza zamożniejszej części, od której szczególnie oczekiwano wspomagania potrzebujących[33], funkcjonowanie wyspecjalizowanych instytucji, jakimi były szpitale klasztorne, ułatwiało możliwość realizacji tego obowiązku[34]. Datki i darowizny dla potrzebujących były także szansą na podkreślenie swojego statusu społecznego[35].

Z punktu widzenia instytucji klasztornych, działania charytatywne realizowane przez prepozytury szpitalne były także elementem spajającym wspólnotę z mieszkańcami miasta. Poprzez wspomożenie biednych hospicja pełniły funkcje służb społecznych, co jednoczyło klasztor ze społeczeństwem[36].

Szpital Świętego Ducha nie został założony przez klasztor żagański. Po sprowadzeniu kanoników do miasta, w trakcie rządów pierwszego opata żagańskiego, Tylemana (1284–1295/96)[37], konwent przejął duchowy nadzór nad miejscowym szpitalem[38]. Szpital był pierwotnie fundacją książęcą, którą następnie przekaza-

---

[29] CAS, 182.

[30] Jacques Le Goff. 1997. *Narodziny czyśćca*. Tłum. Krzysztof Kocjan. Warszawa: PIW, 324 i nn.

[31] Frank Rexroth. 1994. Armut und Memoria im spätmittelalterlichen London. W *Memoria in der Gesellschaft des Mittelalters*. Red. Dieter Geuenich, Otto Gerhard Oexle, 346. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

[32] Jacques Le Goff. 1970. *Kultura średniowiecznej Europy*. Tłum. Hanna Szumańska-Grossowa. Warszawa: PWN, 306–308; Ewa Wółkiewicz. 2010. „Formy dobroczynności w miastach śląskich w średniowieczu". Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 58 (2): 213–215.

[33] Andre Vauchez. 1996. *Duchowość średniowiecza*. Tłum. Hanna Zaremska. Gdańsk: Marabut, 33–41.

[34] Jordan Aumann. 2007. *Zarys historii duchowości*. Tłum. Jan Machniak. Kielce: Jedność, 75–84.

[35] Zob. Wółkiewicz, „Formy dobroczynności w miastach śląskich w średniowieczu", 232.

[36] Marek Słoń. 2000. *Klasztor – szpital – miasto Wrocław w średniowieczu.* W *Klasztor w mieście*, 275–276.

[37] CAS, 180–182; Franciscus Petro. 1766. *Germania canonico Augustiniana ordine alphabetico in V. partes divisa, multorum annorum studio ac labore magnisque sumptibus collecta a R. D. Franciscus Petro, Can. Reg. S. Augustini imperialis canoniae Wettenhasanae quondam capitulari ac senior opus posthumum*. Cz. 5. Ginzburgi ad Danubium, 66; Joachim Zdrenka. Red. 2019. *Inskrypcje województwa lubuskiego Powiat żagański (do 1815 r.)* (Corpus Inscriptionum Poloniae 10/3). Toruń: Wyd. Adam Marszałek, 402 (dalej: *Corpus Inscriptionum Poloniae*).

[38] Dola. 1972. *Szpitale w średniowiecznej Polsce pod zarządem kościelnym*, 179–181; Pobóg-Lenartowicz. 1999. *Kanonicy regularni na Śląsku*, 44, 51; Surdacki. 2015, „Szpitalnictwo zakonne w średniowiecznej Polsce", 60–61.

no opactwu kanoników regularnych[39]. W 1296 r. odwiedzającym szpital i kościół w Żaganiu w dniu święta jego patrona udzielono 40 dni odpustu[40], co miało zapewne zachęcić wiernych do wsparcia materialnego prepozytury szpitalnej przy okazji modlitwy w tamtejszej świątyni.

Dopiero w 1303 r. za rządów opata Piotra I (1300–1312) kanonicy uzyskali prawa do zarządzania majątkiem szpitala Świętego Ducha[41]. Dokumenty potwierdzające przejęcie władzy nad temporaliami szpitala wystawili książę Konrad[42] oraz biskup wrocławski Henryk z Wierzbna[43]. Udział biskupa Henryka został w kronice klasztornej wyeksponowany bardzo wyraziście[44], co może sugerować, że był on inicjatorem tego projektu lub przynajmniej jego orędownikiem. Hospicjum stało się więc od tego momentu pełnoprawną prepozyturą opactwa, a zarządzający nią pełnił funkcję prepozyta klasztornego. W marcu 1303 r. poświęcono ołtarz ku czci Świętego Ducha w kościele klasztornym[45], co można odczytać jako manifestację zwierzchności opactwa nad szpitalem lub jako wyraz wdzięczności za otrzymanie tej prerogatywy.

Zanim kanonicy kierowali w pełni szpitalem, w 1292 r. książę Konrad II Garbaty wystawił dokument, w którym wszelkie dobra należące do szpitala zlokalizowane w Jabłonowie, Bożnowie i Dzietrzychowicach *et in aliis locis, que ad idem pertinent hospitale*, zwolniono od zobowiązań: *et ab omnibus exaccionibus, collectis, precariis, angariis et diversis gravaminibus, quocunque nomine censeantur*[46]. Argumentacja libertacji była związana z troską o zbawienie duszy fundatora opactwa żagańskiego – księcia Przemka – oraz jego rodziców, co podkreślono w dyplomie nadającym wolności[47]. Dbanie o pamięć i o duszę swoją oraz bliskich, wyrażana w legatach i przywilejach na rzecz Kościoła, była w XIII w. zwyczajem i przywi-

[39] Pobóg-Lenartowicz. 1999. *Kanonicy regularni na Śląsku*, 51.

[40] Rep. 116, nr 29.

[41] CAS, 182; *Corpus Inscriptionum Poloniae*, 403.

[42] Rep. 116, nr 35.

[43] Rep. 116, nr 36.

[44] CAS, 182.

[45] Rep. 116, nr 34.

[46] „Oraz od wszelkich świadczeń, danin, posług, ciężarów i różnych obciążeń, jakkolwiek by je nazwano". Rep. 116, nr 24.

[47] Rep. 116, nr 24.

lejem elit, w tym właśnie rodzin panujących władców[48]. Tak też było w przypadku opactwa żagańskiego[49].

W kolejnych dziesięcioleciach sukcesywnie powiększano majątek prepozytury szpitalnej, co miało zapewnić jej samodzielność oraz wspomóc realizację dzieł miłosierdzia, do czego została powołana. W 1304 r. szpital kupił 2 i ½ łana w Dzietrzychowicach od mieszczanina żagańskiego Jakuba z Wichowa (Wichow) oraz kolejne 3 łany w tej wsi od jego syna, Zachariasza, które to dobra książę uwolnił od wszelkich powinności[50]. Dobra te stały się podstawą do zapewnienia hospicjum finansowego wsparcia. Szpital dostał także łan ziemi od Peczolda z Żytawy[51]. W 1333 r. szpital otrzymał łan czynszowy w Czciradzu od księcia Henryka IV Wiernego[52]. W 1338 r. książę Henryk IV Wierny wydał dokument, w którym potwierdził, że dom położony niedaleko Bramy Szpitalnej, który wybudował Jakub z Brzeźnicy, po śmierci żony Jakuba powinien zostać przekazany szpitalowi[53]. W1414 r. opat Ludolf (1394–1422) potwierdził, że Henryk, prepozyt szpitala Świętego Ducha, kupił las, łąkę i zagajnik w Przybymierzu od Paczke Heczkilsa – mieszkańca Żagania[54]. W 1416 r. Henryk, prepozyt szpitala Świętego Ducha, kupił od poddanego klasztoru w Przybymierzu pół wolnego łana wraz z czterema prętami ziemi[55]. W tym samym roku Henryk kupił za 14 grzywien w tej samej wsi ½ wolnego łana oraz dodatkowo młyn, łąkę i las w Brzeźnicy[56]. W 1507 r. prepozyt szpitalny Andrzej Joste otrzymał w formie darowizny ogród[57].

---

[48] Halina Manikowska (przy współpracy Piotra Oknińskiego). 2018. Przeszłość osobista i tożsamość wspólnotowa. Formy i treści memorii w późnym średniowieczu. W *Przeszłość w kulturze średniowiecznej Polski*. T. 2. Red. Halina Manikowska, 271–276. Warszawa: Neriton.

[49] Roman Michałowski. 1984. „Święta moc fundatora klasztoru (Niemcy XI–XII w.)". Kwartalnik Historyczny 91 (1): 3–24; Jacques Le Goff. 2001. *Średniowiecze i pieniądze. Esej z antropologii* historycznej. Tłum. Bogdan Baran. Warszawa: Aletheia, 77–79, 156–159; Przemysław Wiszewski. 2003. „Życie zakonne w oczach elity intelektualnej Śląska średniowiecznego i nowożytnego. Przemiany pewnego motywu". Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia 53: 185–187; Przemysław Wiszewski. 2011. Chrześcijański książę Henryk. Wokół pobożności księcia śląskiego Henryka I Brodatego. W *Dynamika przemian społecznych i religijnych w średniowieczu*. Red. Tadeusz Grabarczyk, Tadeusz Nowak, 187–221. Warszawa: DiG. Tam dalsza literatura na ten temat.

[50] Rep. 116, nr 37.

[51] Rep. 116, nr 48.

[52] Rep. 116, nr 59.

[53] Rep. 116, nr 69.

[54] Rep. 116, nr 229.

[55] Rep. 116, nr 235.

[56] Rep. 116, nr 236.

[57] Rep. 116, nr 487.

Kupowano nie tylko ziemię, ale także młyny. W 1385 r. Jan Muller, prepozyt szpitala w Żaganiu, kupił młyn nad Bobrem w okręgu żagańskim, zwany *Nydewenk*[58]. W 1386 r. prepozyt kupił kolejny młyn, który sprzedał szpitalowi mieszczanin żagański Hannos Fedeler[59].

W samym Żaganiu konwent prowadził łaźnię, założoną prawdopodobnie w trakcie rządów opata Jana II Pigwisa[60]. W 1500 r. prepozyt szpitala oraz opat Paweł Haugewicz (1498–1507) sprzedali ją za 22 kopy groszy[61].

Uposażenie prepozytury szpitalnej powiększano na dwa sposoby. Pierwszym było kupno nieruchomości za pieniądze wspólnoty (6 transakcji), a drugim przyjęcie darowizny (zidentyfikowano dwie takie sytuacje). Tylko raz jedną ze stron transakcji był książę. Może to potwierdzać domniemanie, że szpital był fundacją miejską, a nie książęcą.

## 2. Źródła finansowania działalności charytatywnej

Jak wspomniano już wcześniej, jednym ze sposobów wsparcia materialnego Kościoła i manifestacji prywatnej pobożności były darowizny przekazywane na rzecz instytucji działających w jego ramach, w tym klasztorów i szpitali[62]. Pobożne legaty były jednym z głównych źródeł zapewniających prepozyturze szpitalnej w Żaganiu możliwość funkcjonowania i prowadzenia działań charytatywnych.

Formy nadań czynszowych obejmowały głównie pieniądze. W 1310 r. Henryk Kittlitz Młodszy podarował szpitalowi Świętego Ducha w Żaganiu pół grzywny rocznego czynszu z dwóch łanów położonych w Miodnicy[63]. W 1321 r.

---

[58] Rep. 116 nr. 149, 150.

[59] Rep. 116, nr 156.

[60] CAS, 204.

[61] Akta miasta Żagań, nr 95.

[62] Zob. Zbigniew Zyglewski. 2000. Średniowieczne donacje mieszczan na rzecz klasztorów kujawskich. W *Klasztor w mieście*, 103–110; Halina Manikowska. 2002. Religijność miejska. W *Ecclesia et civitas. Kościół i życie religijne w mieście średniowiecznym*. Red. Halina Manikowska, Hanna Zaremska, 11–34. Warszawa: Neriton; Elżbieta Piwowarczyk, Przemysław Tyszka. 2006. „Przyczynek do pobożności mieszczan krakowskich na podstawie XV-wiecznych legatów w Liber Testamentorum (rkps 772)". Nasza Przeszłość 105: 7–42; Jakub Wysmułek. 2010. „Przejawy religijności mieszczan krakowskich na podstawie XIV-wiecznych testamentów i zapisów pobożnych". Odrodzenie i Reformacja w Polsce 54: 85–126; Beata Możejko. 2010. *Rozrachunek z życiem doczesnym. Gdańskie testamenty mieszczańskie z XV i początku XVI w.* Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego; Elżbieta Piwowarczyk. 2011. „Pobożność krakowskich mieszczan w świetle ich testamentowych legatów z lat 1501–1530". Saeculum Christianum 18 (2): 77–100. Tam dalsza literatura na ten temat.

[63] Rep. 116, nr 42.

konwent otrzymał dwie grzywny rocznego czynszu z Jelenina, które przekazał proboszcz parafii z Bożnowa[64]. W 1361 r. szpital otrzymał prawo do czynszu rocznego w wysokości 12 groszy z ławy szewskiej znajdującej się w mieście[65]. W 1402 r. Henczel Panewicz przekazał szpitalowi dochody z młyna *Brennstadt*[66]. W 1423 r. prepozyturze nadano w formie darowizny 3 i ½ marki rocznego czynszu[67]. W 1461 r. kanonicy otrzymali kolejne 2 marki czynszu darowane przez mieszczanina żagańskiego[68].

Czasami pieniądze przekazywane były ze wskazaniem na konkretne cele. W 1358 r. rajca Arnold Noeldil oraz jego żona, Agnieszka, nadali szpitalowi 5 i ½ wiardunku[69] rocznego czynszu z ogrodu położonego przed miastem, z przeznaczeniem funduszy na ubrania, buty i pościel[70]. Oprócz tego użytkownicy tego ogrodu – Gunczil i Hentschil – zobowiązani byli płacić dodatkowo 4 skojce rocznie[71].

Przekazywane pieniądze nie zawsze miały być wydawane na cele związane bezpośrednio z pomocą ubogim. W 1353 r. Katarzyna, żona Marcina Schelera, przeznaczyła 12 groszy czynszu rocznego na rzecz szpitala z przeznaczeniem uzyskanych odsetek na świece (11 groszy na kupno wosku na 4 świece i 1 grosz na odlanie tychże świec), które miały palić się przy Grobie Pańskim[72].

Oprócz rent pieniężnych szpital dostawał także czynsze wyrażone w naturaliach. W 1342 r. szpital otrzymał prawa pobierania z Bożnowa czynszu wynoszącego 4 buszle zboża płacone w dniu św. Michała[73]. W 1358 r. rajca Arnold Noeldil oraz jego żona, Agnieszka, zapisali szpitalowi po dwie kury rocznie[74]. W 1402 r. Henczel Panewicz przekazał połowę kopy jaj, dwie kury i wspomniane już wcześniej dochody z młyna[75]. W 1520 r. Gertruda, wdowa po mieszczaninie żagańskim,

---

[64] Rep. 116, nr 50.

[65] Rep. 116, nr 109.

[66] Rep. 116, nr 186.

[67] Rep. 116, nr 250.

[68] Rep. 116, nr 343.

[69] Wiardunek – dawna jednostka wagowo-pieniężna, która oznaczała ćwierć grzywny i była używana do obliczeń finansowych, zwłaszcza czynszów.

[70] Rep. 116, nr 106.

[71] Rep. 116, nr 106.

[72] Rep. 116, nr 91.

[73] 1925. *Regesten zur schlesischen Geschichte 1338–1342* (Codex Diplomaticus Silesiae 30). Wyd. Konrad Wutke, Erich Randt, nr 6802. Breslau: Verlag Ferdinand Hirt (dalej: CodSil 30).

[74] Rep. 116, nr 106.

[75] Rep. 116, nr 186.

darowała na rzecz chorych w szpitalu Świętego Ducha 4 korce pszenicy rocznie: po jednym na każdy kwartał z przeznaczeniem na wypiek chleba[76].

Bywały sytuacje, gdy opat wspierał finansowo prepozyturę szpitalną. Nie wiemy jednak, czy wynikało to z problemów finansowych hospicjum, gdyż autorzy źródeł o tym nie wspominali. W 1342 r. opat Trudwin (1325–1347)[77] kupił ziemię w Bożnowie wraz z innymi prawami, m.in. z rocznym czynszem przekazywanym na rzecz szpitala; w sumie 8 skojców rocznego czynszu płaconych w dniu św. Michała[78]. W 1385 r. opat Jan II Pigwis wraz z konwentem przekazali szpitalowi grzywnę czynszu z Bożnowa (majątek zakupiono za 15 grzywien)[79]. W 1398 r. opat Ludolf przeznaczył dla chorych w szpitalu 2 grzywny czynszu rocznego[80]. Kolejne nadanie na rzecz hospicjum Ludolf dokonał w 1415 r., gdy nabył od miasta 2 grzywny czynszu rocznego (za sumę wykupu 32 grzywien)[81].

Prepozyci szpitalni kupowali także prawa do czynszów. W 1386 r. Jan Rotollf, sprzedał pół grzywny czynszu z młyna pod miastem prepozytowi Świętego Ducha[82]. W 1414 r. prepozyt Henryk nabył od Pawła Visshera, poddanego klasztoru w Przybymierzu, 12 groszy rocznego czynszu płaconych szpitalowi[83]. W 1416 r. ten sam Henryk nabył pół marki rocznego czynszu[84] oraz kupił markę rocznego czynszu w Stanowie[85]. W 1417 r. prepozyt nabył od sołtysa w Brzeźnicy za 28 grzywien czynsz z karczmy w wysokości 60 groszy, a także świadczenia w postaci dwóch kurcząt i czynsz z czterech prętów ziemi wynoszący 16 groszy[86]. W 1423 r. za 46 grzywien kupiono 4 grzywny rocznego czynszu oraz po dwie kury rocznie[87].

Prepozyci szpitalni starali się zabezpieczyć materialne podstawy funkcjonowania zarządzanej przez nich jednostki w taki sposób, aby źródła dochodu były

---

[76] 1927. *Die Inventare der nichtstaatlichen Archive Schlesiens. Kreis Sagan* (Codex Diplomaticus Silesiae 32). Wyd. Konrad Wutke, Erich Randt, 64. Breslau: Trewendt & Granier.

[77] Zbigniew Witczak. 2019. „Nie tylko Primus reformator klasztoru żagańskiego. Działalność gospodarcza opata Trudwina I". Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego 39 (1): 189–209.

[78] CodSil 30, nr 6802.

[79] Rep. 116, nr 151.

[80] Rep. 116, nr 179.

[81] Rep. 116, nr 232.

[82] Rep. 116, nr 157.

[83] Rep. 116, nr 229.

[84] Rep. 116, nr 235.

[85] Rep. 116, nr 236.

[86] Rep. 116, nr 242.

[87] Rep. 116, nr 249.

zróżnicowane. Były to więc czynsze z tytułu użytkowania ziemi, młynów czy tawern. Renty pobierano w formie naturaliów oraz gotówki. Przełożeni hospicjum nie ograniczali się jedynie do biernego oczekiwania na jałmużnę czy też na darowizny. Niektórzy z nich, np. Henryk Leslaw czy Jan Mollner, prowadzili aktywną politykę skoncentrowaną na powiększaniu majątku szpitala.

Dla pierwszej połowy XV w. dysponujemy zestawem czynszów opactwa żagańskiego. W poniższej tabeli wyszczególniono renty, jakie należały się prepozyturze szpitalnej.

Tab. nr 1. Czynsze przekazywane szpitalowi oraz prepozytowi Świętego Ducha w pierwszej połowie XV w.

| **Miejscowość** | **Wysokość czynszu płaconego w pieniądzu** | **Wysokość czynszu płaconego w naturaliach** | **Uwagi** |
|---|---|---|---|
| Żagań | 1 grzywna | 2 funty wosku oraz chleb zakupiony za sumę 52 groszy | z czterech ław mięsnych |
| Żagań | 46 groszy | | z czterech kramów szewskich |
| Żagań | 40 groszy | 208 chlebów | z 6 ław chlebowych |
| Żagań | 6 groszy | | czynsz z nieruchomości położnej przy murze miejskim między klasztorem franciszkańskim a Bramą Bożnowską |
| Dzietrzychowice | 2 grzywny i 10 i ½ groszy | 23 i ½ korca z każdego z trzech zbóż (owies, żyto, pszenica), 6 szynek, 72 jajka, 12 serów | czynsz z łanów kmiecych (*6 mansos rusticales et virgas cum media*); z 11 wymienionych w spisie chłopów każdy miał służyć w dobrach prepozytury w Dzietrzychowicach przynajmniej jeden dzień w roku |
| Dzietrzychowice | 12 groszy | 2 kurczęta | od ogrodnika, który pracował w folwarku szpitalnym w Dzietrzychowicach, jeżeli to było potrzebne za 1 grosz |
| Dzietrzychowice | 9 groszy | 4 korców z każdego z trzech zbóż (owies, żyto, pszenica) | z połowy wolnego łanu |
| Dzietrzychowice | 1 grzywna | | z 1 wolnego łanu |
| Przedmieścia Żagania | 2 grzywny i 20 groszy | 14 kur | dodatkowo dwa dni pracy na rzecz szpitala jako czynsz za posiadanie ogrodu |
| Miodnica | ½ marki | | pobierany od sołtysa |

| | | | |
|---|---|---|---|
| Kopernia | 12 groszy | | z młyna jednokołowego |
| Przybymierz | 12 groszy | | |
| Kwielice | 3 grosze | | z ogrodu Konrada |
| Kwielice | | 18 kur | z 9 ogrodów pana de Borna; drób można było zamienić na pieniądz |
| Kwielice | 30 groszy | | z połowy łanu |
| Kwielice | 16 groszy | | z 3 prętów ziemi |
| 15 łanów pomiędzy Pożarowem i Starym Żaganiem | | 15 korców żyta i 15 korców owsa | |
| Pożarów | 12 groszy | 3 korce żyta | |
| Dziwiszowa | | 8 i 7/8 korców żyta oraz 8 i 7/8 korców owsa | z 18 łanów (bez 3 prętów ziemi z każdego łana) |
| Gryżyce | | 7 i 1/12 korców żyta oraz 7 i 1/12 korców owsa | z 14 łanów i 2 prętów ziemi |
| Bożnów | | 1 małdrat żyta | z tamtejszego allodium |
| Jabłonów | | 2 korce żyta | z młyna |

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Registrum*, passim.

Prepozytura szpitalna miała więc rocznie prawo do pobrania 11 grzywien i 12 i ½ groszy w pieniądzu, a w naturaliach: 2 funty wosku, 6 szynek, 12 serów, 72 jajka, 34 sztuki drobiu, 13 i ½ małdratów różnych zbóż oraz 208 bochenków chleba plus chleb zakupiony za kwotę 52 groszy. Część rent naturalnych mogła być zamieniona na zapłatę w pieniądzu. W niektórych przypadkach chłopi zobowiązani byli dodatkowo do pracy fizycznej na rzecz szpitala, a obowiązek ten wynosił dwa dni w roku. W Dzietrzychowicach prepozyt szpitala Świętego Ducha posiadał prawo do 2/3 dochodów ze spraw sądowych[88].

*

Na podstawie powyższej analizy źródeł finansowania działalności prepozytury Świętego Ducha w Żaganiu można wysnuć kilka wniosków. Po pierwsze, zakres dochodów hospicjum był bardzo szeroki i opierał się na kilku fundamentach.

[88] Registrum, 28.

Były to czynsze otrzymywane w formie darowizn od mieszkańców miasta i okolic. W ich skład wchodziły zarówno pieniądze, naturalia, jak i praca, chociaż ta ostatnia stanowiła niewielką, a przynajmniej najmniej eksponowaną źródłowo część zobowiązań względem prepozytury. Drugim źródłem dochodów były te z tytułu czynszów zakupionych przez prepozytów szpitalnych za pieniądze szpitala. W ich skład wchodziły zarówno czynsze z tytułu ziemi, jak i czynsze z tytułu młynów. Kolejnym sposobem na zapewnienie materialnych podstaw funkcjonowania hospicjum było pozyskiwanie nieruchomości do użytku szpitala, głównie młynów oraz ziemi uprawnej. W tym względzie w Dzietrzychowicach funkcjonował folwark należący do prepozytury Świętego Ducha, który stał się zapewne podstawą aprowizacji dla zakonników. Hospicjum wspierali finansowo opaci, przekazując okazjonalnie do użytku prepozytów zakupione za pieniądze opactwa odsetki z ich rocznych czynszów. Szpital opierał więc swoje funkcjonowanie o dobroczynność pobożnych obywateli, wsparcie opata oraz o samodzielne inwestycje.

Różnorodność sposobów, jakimi prepozytura szpitalna zapewniała sobie wparcie finansowych i materialnych potrzeb, może być dowodem na przezorność zarządzających hospicjum. Nie liczono wyłącznie na dobroczynność i na hojność mieszkańców czy rodziny książęcej. Kolejni prepozyci kupowali ziemie i młyny, prawa do czynszów i inne prerogatywy, aby zabezpieczyć zaplecze gospodarcze dla działalności charytatywnej oraz do codziennego funkcjonowania wspólnoty. Świadczy to o podejmowaniu decyzji gospodarczych przy uwzględnieniu wielu czynników, nie tylko dywersyfikacji źródeł odnośnie do form dochodów, ale także na podstawie niezależności i samodzielności prepozytury. Planowanie działań oparte o różnicowanie dochodów wskazuje na świadomość ryzyka wystąpienia czynników nieprzewidywalnych, np. zmiany pogodowe, grabieże, niewypłacalność poddanych objętych konkretnym obciążeniem, czasowe konflikty z otoczeniem społecznym opactwa i prepozytury. Na podstawie zachowanego materiału trudno zweryfikować, czy w działaniach tych prepozyci uwzględniali ryzyko zmiany cen towarów i usług.

Na koniec warto przypomnieć, że prepozytura Świętego Ducha była także instytucją klasztorną, z której niejednokrotnie wybierano spośród jej przełożonych opatów dla całej wspólnoty żagańskich kanoników. Przykładem takiego awansu są: Jan II Pigwis, Henryk Leslav (1422–1432) czy Marcin Rinkenberg. Z kolei opat Herman (1347–1351) po rezygnacji z urzędu opata został prepozytem hospicjum Świętego Ducha, co może świadczyć o prestiżu, jakim cieszyło się to stanowisko. Oprócz realizacji misji dobroczynnej i konsolidacji zakonników z mieszkańcami miasta dependencja szpitalna była również miejscem, w którym prepozyci zdoby-

wali doświadczenie w samodzielnym zarządzaniu wspólnotą, co ułatwiała wspomniana już wcześniej duża samodzielność i niezależność, także ekonomiczna, prepozytury szpitalnej.

*

## Bibliografia

### Źródła rękopiśmienne

Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu

Sygn. V 74a. 1417–1440 Incipit registrum monasterii Saganensis compilatum per dominum Ludolfum abbatem ibidem Descriptum per D. Benedictum Abbatem anno 1780.

Archiwum Państwowe we Wrocławiu

Rep. 116. Klasztor Augustianów w Żaganiu.

Archiwum Państwowe w Zielonej Górze

Sygn. 89/1520/0. Akta miasta Żagań.

### Źródła drukowane

1835. *Catalogus abbatum Saganensium* (Scriptores Rerum Silesiacarum 1). Wyd. Gustaw Adolf Stenzel. Breslau: Josef Max & Komp.

1925. *Regesten zur schlesischen Geschichte 1338–1342* (Codex Diplomaticus Silesiae 30). Wyd. Konrad Wutke, Erich Randt. Breslau: Verlag Ferdinand Hirt.

1927. *Die Inventare der nichtstaatlichen Archive Schlesiens. Kreis Sagan* (Codex Diplomaticus Silesiae 32). Wyd. Konrad Wutke, Erich Randt. Breslau: Trewendt & Granier, 64.

Petro Franciscus. 1766. *Germania canonico Augustiniana ordine alphabetico in V. partes divisa, multorum annorum studio ac labore magnisque sumptibus collecta a R. D. Franciscus Petro, Can. Reg. S. Augustini imperialis canoniae Wettenhasanae quondam capitulari ac senior opus posthumum*. Cz. 5. Ginzburgi ad Danubium.

Zdrenka Joachim. Red. 2019. *Inskrypcje województwa lubuskiego Powiat żagański (do 1815 r.)* (Corpus Inscriptionum Poloniae 10/3). Toruń: Wyd. Adam Marszałek.

## Opracowania

Antosiewicz Klara. 1978. „Opieka nad chorymi i biednymi w krakowskim Szpitalu Świętego Ducha (1220–1741)". Roczniki Humanistyczne 26 (2): 35–79.

Aumann Jordan. 2007. *Zarys historii duchowości*. Tłum. Jan Machniak. Kielce: Jedność.

Barciak Antoni. 2013. Luksemburgowie na tronie czeskim w opinii inicjatora „Katalogu opatów żagańskich" Ludolfa. W *Rycerze, wędrowcy, kacerze. Studia z historii średniowiecznej i wczesnonowożytnej Europy Środkowej*. Red. Beata Wojciechowska, Waldemar Kowalski, 65–71. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego.

Chmielewska Katarzyna. 2015. *Klasztor i jego problemy w średniowiecznych śląskich i kłodzkich kronikach kanoników regularnych*. Częstochowa: Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie.

Derwich Marek. 1992. *Benedyktyński klasztor Świętego Krzyża na Łysej Górze w średniowieczu*. Warszawa – Wrocław: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Dola Kazimierz. 1972. *Szpitale w średniowiecznej Polsce pod zarządem kościelnym*. Rzym: Papieski Instytut Studiów Kościelnych.

Dola Kazimierz. 2014. *Res sacra miser – studia z dziejów dobroczynności i opieki społecznej*. Opole: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego.

Drabina Jan. 1968. „Ośrodki kaznodziejskie Wrocławia jako centra walki z Jerzym z Podiebradu". Acta Universitatis Wratislaviensis 14: 129–145.

Filipek-Misiak Aleksandra. 2016. *W ogrodzie cnót, wad i grzechów. Problematyka cnót w wybranych średniowiecznych kronikach klasztornych na Śląsku i w Czechach*. Kraków: Księgarnia Akademicka.

Goff Le Jacques. 1970. *Kultura średniowiecznej Europy*. Tłum. Hanna Szumańska-Grossowa. Warszawa: PWN.

Goff Le Jacques. 1997. *Narodziny czyśćca*. Tłum. Krzysztof Kocjan. Warszawa: PIW.

Goff Le Jacques. 2001. *Średniowiecze i pieniądze. Esej z antropologii* historycznej. Tłum. Bogdan Baran. Warszawa: Aletheia.

Grüger Heinrich. 1995–1996. „Schlesisches Klosterbuch Naumburg am Bober. Praepositura conventualis, dann Abtei, später Praepositura ruralis der Regulierten Augustiner-Chorherren". Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau 36–37: 25–36.

Gryz Krzysztof. 2016. „Uczynki miłosierdzia względem ciała i duszy. Historia i praktyka". Analecta Cracoviensia 48: 57–83.

Grzesiak Tadeusz. 2002. Uczynki wobec Chrystusa i bliźnich podstawą oceny człowieka na sądzie ostatecznym. W *Bądźcie miłosierni, jak Ojciec wasz jest miłosierny (Łk 6,36)*. Red. Tomasz Maria Dąbek, 83–102. Kraków: WN Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II.

Karczewska Joanna. 2024. „Opat w trudnych czasach? Marcin Rinkenberg i jego opackie rządy w klasztorze kanoników regularnych w Żaganiu (1468–1489)". Saeculum Christianum 30 (2): 68–78.

Karczewska Joanna. 2024. „Początki zielonogórskiej prepozytury kanoników regularnych z Żagania". Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne 122: 145–157.

Kogut Mieczysław. 2008. „Początki klasztoru kanoników regularnych w Nowogrodzie Bobrzańskim". Wrocławski Przegląd Teologiczny 16 (1): 203–210.

Kołosowski Tadeusz. 2017. „Troska o chorych w klasztorach starożytnych w świetle wybranych reguł monastycznych". Saeculum Christianum 24: 5–16.

Kumor Bolesław. 1999. Opieka społeczna Kościoła w świetle ustawodawstwa synodalnego w Polsce (do 1795 r.). W *Charitas. Miłosierdzie i opieka społeczna w ideologii, normach postępowania i praktyce społeczności wyznaniowych w Rzeczypospolitej XVI–XVIII w*. Red. Urszula Augustyniak, Andrzej Karpiński, 11–18. Warszawa: SEMPER.

Łatak Kazimierz. 1999. *Kanonicy regularni laterańscy na Kazimierzu w Krakowie do końca XVI w*. Ełk: Kuria Biskupia Diecezji Ełckiej.

Majka Józef. 1985. Rozwój działalności charytatywnej w Kościele. W *Miłość miłosierna*. Red. Jan Krucina, 195–221. Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej.

Mandziuk Józef. 2001. „Opieka społeczna Kościoła katolickiego na Śląsku do czasów pruskich (1742 r.)". Resovia Sacra 8: 129–166.

Manikowska Halina. 2002. Religijność miejska. W *Ecclesia et civitas. Kościół i życie religijne w mieście średniowiecznym*. Red. Halina Manikowska, Hanna Zaremska, 11–34. Warszawa: Neriton.

Manikowska Halina (przy współpracy Piotra Oknińskiego). 2018. Przeszłość osobista i tożsamość wspólnotowa. Formy i treści memorii w późnym średniowieczu. W *Przeszłość w kulturze średniowiecznej Polski*. T. 2. Red. Halina Manikowska, 271–276. Warszawa: Neriton.

Michałowski Roman. 1984. „Święta moc fundatora klasztoru (Niemcy XI–XII w.)". Kwartalnik Historyczny 91 (1): 3–24.

Mika Norbert. 2000. Bożogrobcy raciborscy w średniowieczu. W *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym: materiały z międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej w Turawie w dniach 6–8 maja 1999 r. przez Instytut Historii Uniwersytetu Opolskiego*. Red. Marek Derwich, Anna Pobóg-Lenartowicz, 419–426. Wrocław – Opole: Pracownia Badań nad Dziejami Zakonów i Kongregacji Kościelnych „Larhcor".

Milik Katarzyna. 2019. „Wpływ Kościoła katolickiego na rozwój szpitalnictwa polskiego w XVI–XIX w.". Zeszyty Historyczne. Prace Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie 18: 69–83.

Możejko Beata. 2010. *Rozrachunek z życiem doczesnym. Gdańskie testamenty mieszczańskie z XV i początku XVI w.* Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Piwowarczyk Elżbieta, Tyszka Przemysław. 2006. „Przyczynek do pobożności mieszczan krakowskich na podstawie XV-wiecznych legatów w Liber Testamentorum (rkps 772)". Nasza Przeszłość 105: 7–42.

Piwowarczyk Elżbieta. 2011. „Pobożność krakowskich mieszczan w świetle ich testamentowych legatów z lat 1501–1530". Saeculum Christianum, 18 (2): 77–100.

Pobóg-Lenartowicz Anna. 1995. Attending the sick in Augustinian monasteries in Silesia in the Middle Ages. W *La vie quotidienne des moines et chanoines réguliers au Moyen Âge et temps modernes*. Red. Marek Derwich, 203–214. Wrocław: Larhcor.

Pobóg-Lenartowicz Anna. 1999. *Kanonicy regularni na Śląsku. Życie konwentów w śląskich klasztorach kanoników regularnych w średniowieczu* (Studia i Monografie 269). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.

Pobóg-Lenartowicz Anna. 2002. Z badań nad studiami uniwersyteckimi śląskich kanoników regularnych w średniowieczu. W *Kultura edukacyjna na Górnym Śląsku*. Red. Antoni Barciak, 248–262. Katowice: Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris – Instytut Górnośląski.

Pobóg-Lenartowicz Anna. 2004. Działalność charytatywna kanoników regularnych na Śląsku w średniowieczu. W *Curatores pauperum. Źródła i tradycje kultury charytatywnej Europy Środkowej*. Red. Antoni Barciak, 105–113. Katowice: Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris – Instytut Górnośląski.

Pobóg-Lenartowicz Anna. 2005. Formacja intelektualna śląskich kanoników regularnych w średniowieczu. W *Źródła kultury umysłowej w Europie środkowej ze szczególnym uwzględnieniem Śląska*. Red. Antoni Barciak, 180–195. Katowice: Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris – Instytut Górnośląski.

Pobóg-Lenartowicz Anna. 2013. Uczeni i sławni mężowie w „Katalogu opatów żagańskich". W *Rycerze, wędrowcy, kacerze. Studia z historii średniowiecznej i wczesnonowożytnej Europy Środkowej*. Red. Beata Wojciechowska, Waldemar Kowalski, 241–251. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego.

Podgórska-Klawe Zofia. 1988. Początki i rozwój szpitalnictwa. W *Historia medycyny*. Red. Tadeusz Brzeziński, 80–94. Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.

Rexroth Frank.1994. Armut und Memoria im spätmittelalterlichen London. W *Memoria in der Gesellschaft des Mittelalters*. Red. Dieter Geuenich, Otto Gerhard Oexle, 336–361. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Ryłko Stanisław. 1993. *Reguła św. Augustyna z klasztoru kanoników regularnych w czeskim Rudniku*. Kraków (brak wyd.).

Schilling Friedrich. 1938. *Ursprung und Frühzeit des Deutschtums in Schlesien und im Lande Lebus*. Leipzig: Verlag von S. Hirzel.

Słoń Marek. 2000. Klasztor – szpital – miasto Wrocław w średniowieczu. W *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym: materiały z międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej w Turawie w dniach 6–8 maja 1999 r. przez Instytut Historii Uniwersytetu Opolskie-*

*go*. Red. Marek Derwich, Anna Pobóg-Lenartowicz, 269–276. Wrocław – Opole: Pracownia Badań nad Dziejami Zakonów i Kongregacji Kościelnych „Larhcor".

Słoń Marek. 2004. Hospitale et civitas. Miejsce szpitala w życiu komuny miejskiej w Europie Środkowej do reformacji. W *Curatores pauperum. Źródła i tradycje kultury charytatywnej Europy Środkowej*. Red. Antoni Barciak, 43–53. Katowice: Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris – Instytut Górnośląski.

Starnawska Maria. 2000. Działalność szpitalna zakonów krzyżowych w miastach średniowiecznych na ziemiach polskich. W *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym: materiały z międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej w Turawie w dniach 6–8 maja 1999 r. przez Instytut Historii Uniwersytetu Opolskiego*. Red. Marek Derwich, Anna Pobóg-Lenartowicz, 257–268. Wrocław – Opole: Pracownia Badań nad Dziejami Zakonów i Kongregacji Kościelnych „Larhcor".

Steller Georg. 1968–1969. „Die Anfänge des (Saganer) Augustinerstiftes in Naumburg am Bober (1217–1284)". Archiv für schlesische Kirchengeschichte 26: 19–63.

Surdacki Marian. 2015. „Działalność charytatywna zakonów żeńskich w Polsce do końca XVIII w.". Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne 103: 237–271.

Surdacki Marian. 2015. „Prepozytury szpitalne – podstawowy typ polskiego szpitala średniowiecznego". Nasza Przeszłość 125: 5–53.

Surdacki Marian. 2015. „Szpitalnictwo zakonne w średniowiecznej Polsce". Roczniki Humanistyczne 63 (2): 49–98.

Świerk Alfred. 1965. *Średniowieczna biblioteka klasztoru kanoników regularnych w Żaganiu*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Vauchez Andre. 1996. *Duchowość średniowiecza*. Tłum. Hanna Zaremska. Gdańsk: Marabut.

Wiszewski Przemysław. 2003. „Życie zakonne w oczach elity intelektualnej Śląska średniowiecznego i nowożytnego. Przemiany pewnego motywu". Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia 53: 179–198.

Wiszewski Przemysław. 2011. Chrześcijański książę Henryk – wokół pobożności księcia śląskiego Henryka I Brodatego. W *Dynamika przemian społecznych i religijnych w średniowieczu*. Red. Tadeusz Grabarczyk, Tadeusz Nowak, 187–221. Warszawa: DiG.

Witczak Zbigniew. 2019. „Nie tylko Primus reformator klasztoru żagańskiego. Działalność gospodarcza opata Trudwina I". Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego 39 (1): 189–209.

Wohlbrück Sigmund Wilhelm. 1832. *Geschichte des ehemaligen Bisthums Lebus und des Landes dieses Nahmens*. T. 3. Berlin: Selbstverl. des Verf.

Wojtyska Henryk Damian. 1975. Nauka i nauczanie u kanoników regularnych (na przykładzie Kongregacji Bożego Ciała). W *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*. T. 2. Cz. 2. Red. Marian Rechowicz, 455–458. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Wółkiewicz Ewa. 2010. „Formy dobroczynności w miastach śląskich w średniowieczu". Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 58 (2): 213–232.

Wysmułek Jakub. 2010. „Przejawy religijności mieszczan krakowskich na podstawie XIV-wiecznych testamentów i zapisów pobożnych". Odrodzenie i Reformacja w Polsce 54: 85–126.

Zyglewski Zbigniew. 2000. Średniowieczne donacje mieszczan na rzecz klasztorów kujawskich. W *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym: materiały z międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej w Turawie w dniach 6–8 maja 1999 r. przez Instytut Historii Uniwersytetu Opolskiego*. Red. Marek Derwich, Anna Pobóg-Lenartowicz, 103–110. Wrocław – Opole: Pracownia Badań nad Dziejami Zakonów i Kongregacji Kościelnych „Larhcor".